

[93/94:008](477)“1708/1709”

Галина Денисенко, Олена Денисенко (м. Київ)

ПОДІЇ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ В ПАМ'ЯТКАХ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

У статті висвітлюються головні аспекти увічнення подій Північної війни в Україні. Автори акцентують увагу на дослідженні пам'яток історії та культури, пов'язаних з діяльністю гетьмана І. Мазепи, участю українського козацтва у Північній війні. Досліджуються різні види і типи нерухомих історико-культурних об'єктів в Полтавській області в контексті підготовки фундаментального 28-томного видання “Звід пам'яток історії та культури України”.

Ключові слова: пам'ятки, історико-культурна спадщина, нерухомі пам'ятки, збереження, українські козаки, Північна війна, гетьман, Звід пам'яток історії та культури України.

В умовах розбудови Української держави, її активної інтеграції до європейського і світового співтовариства значно посилюється інтерес суспільства до історичного минулого. Сучасна парадигма наукового розвитку вимагає від істориків залучення широкого спектра наявної джерельної бази, пошуку нових джерел для всебічного, об'єктивного вивчення історії України, багатотомових традицій народу. Коло історичних джерел невичерпне, до нього належить все, що створене людством і дійшло до нас у вигляді конкретних предметів матеріальної і духовної культури.

До специфічного виду історичних першоджерел належать нерухомі пам'ятки історії та культури, які не лише вбирають в себе основні риси і тенденції окремих історичних епох і періодів, а висвітлюють, доповнюють і уточнюють різні аспекти історичного розвитку, несуть на собі відбиток людської діяльності, фіксують конкретну інформацію. У багатьох випадках пам'ятки являються єдиним достовірним джерелом, свого роду документом, який дає змогу відтворити історичний процес, духовне життя суспільства в різні історичні періоди як загалом в країні, так і в кожному окремому регіоні. В умовах глобалізаційних процесів з притаманним їм нівелюванням особливостей кожного етносу, актуальною проблемою сучасності є збереження національних і регіональних особливостей, культурного надбання кожного народу, його власних етнокультурних традицій.

Північна війна 1700–1721 рр., військові баталії на території України, виступ гетьмана І. Мазепи на стороні Шведського королівства, Полтавська битва, наслідки війни для ук-

раїнського народу залишаються актуальними в наш час для об'єктивної виваженої оцінки тих подій, місця українського козацтва, ролі окремих постатей в перебігу історичних подій. Актуальність роботи обумовлюється тим, що в контексті підготовки Зводу пам'яток історії та культури України, Державного реєстру нерухомих пам'яток України важливим є виявлення, вивчення і дослідження історико-культурних об'єктів, з допомогою яких можна якомога повніше реконструювати історичні події того періоду.

Мета цього дослідження показати основні нерухомі пам'ятки історії та культури, пов'язані з подіями Північної війни в Україні, Полтавською битвою, діяльністю гетьмана І. Мазепи.

Протягом тривалого часу вивчення питань, пов'язаних з цими подіями, в історіографії проводилося лише в одному напрямку — прославлення перемоги російської армії на чолі з Петром I над шведами. Зусиллями офіційних імперських істориків була створена легенда, в якій не знайшлося місця Україні, українській історії і її творцям. Однією з перших наукових фундаментальних студій, присвячених українському гетьману І. Мазепі, подіям 1708–1709 рр. є монографія “Мазепа” М. Костомарова, що вийшла друком в 1882 р. Автор у подробицях змальовує постать гетьмана як людини і історичного діяча, викладає історичні події Північної війни на теренах в Україні, запропонувавши періодизацію її на два періоди, акцентує увагу на конкретних датах, історичних місцях, з якими пов'язані перипетії боротьби за державність України, докладно відображає смерть І. Мазепи у с. Варниця по-

близу Бендер, перепоховання його праху в м. Галац (Румунія)¹. Суттєвою особливістю цієї монографії є те, що в ній присутній параграф “Історичне значення особи Мазепи”, що дуже важливо, зважаючи на те, що і через 300 років постать гетьмана продовжує збуджувати увагу нащадків², оскільки “Мазепа та все, що з ним було пов’язане, був символом колишніх вольностей, втраченим шансом та одним із способів вираження власної національної ідентичності”³.

У сучасній історіографії існує думка, що учений змалював постать гетьмана дещо осібно, відсторонену від загального тла минулого, прагнучи репрезентувати його не як історичну особистість, представника національної ідеї, а як людину, пам’ять про яку залишилася у непривабливому вигляді⁴. Прагнучи спростувати російські уявлення про “українців-зрадників”, М. Костомаров мимоволі творив новий чи модифікував старий історичний міф, який мав обліти образ малоросійського народу в тодішній громадській думці, звільнити його від суспільного засудження, пов’язаного з постаттю гетьмана⁵. Суперечливість та неоднозначність оцінок українського гетьмана превалювала і в радянській історіографії, в якій низка істориків прихильно сприйняла старий імперський міф про “зраду” гетьмана.

У вітчизняній історіографії кінця ХХ — початку ХХІ ст. відновлено історичну правду про політичну діяльність гетьмана, участь у подіях 1708–1709 рр. козацьких полків, подолані фальсифікації імперських російських та радянських тлумачень політики видатного українського державного діяча, об’єктивно відтворені історичні події напередодні, в ході і після Полтавської битви. Незважаючи на великий масив літератури, зустрічається багато дискусійних положень стосовно союзницьких переговорів, причин укладення шведсько-українського союзу. Більшість сучасних українських істориків вважає, що українська еліта у 1708–1709 рр. на чолі з гетьманом І. Мазепою розглядала протекторат Швеції як оборонний у період військових дій проти Росії і хотіла з допомогою шведів здобути ширшу автономію для Гетьманщини. Прагнучи подолати московський диктат, вона обрала той шлях, який не змінював автономію, а давав можливість розвитку і творення власної держави⁶. Події початку ХVIII ст. наклали значний відбиток на міжнародне становище в Європі, вплинули на зміну політико-правового

статусу та внутрішньополітичного устрою в Україні.

Боротьба за незалежність України велася за допомогою зарубіжних країн, які, в першу чергу, переслідували свої інтереси. Українська еліта, не маючи змоги власними силами домогтися перемоги, заручалася підтримкою однією з держав — Росії, Речі Посполитої, Туреччини чи Швеції, як це було під час Північної війни. Ставлення до українсько-шведського і російського військ населення українських земель було різним — від нейтрального до негативного. Прагнучи досягти своєї мети, українське суспільство розкололося на кілька ворогуючих таборів, кожен з яких зі зброєю відстоював свою мету і свою правду. Тому між різними угрупованнями українського населення відбувалися сутички, які часто супроводжувалися кровопролиттям.

1708–1709 роки стали переломними у справі визвольних змагань українців за свої національні інтереси і незалежність. Полтавська битва, яка стала кульмінацією Північної війни на теренах України, була тріумфом для російської армії і призвела до краху автономістських устремлінь старшинської опозиції на чолі з гетьманом І. Мазепою. Перехід гетьмана на бік Шведського королівства спонукав Російську державу, яка, по суті, стала переможцем у довготривалій війні за геополітичне панування в Європі, переглянути своє ставлення до існування української автономії⁷. Перемога росіян під Полтавою ознаменувала крах останньої спроби українських патріотів вибороти незалежність. Вона посилила процес згасання державної ідеї серед козацтва і еліти, втрату ними політичної волі в обстоюванні національних інтересів⁸.

Царський уряд приступив до повної ліквідації автономії Гетьманщини та інкорпорації українських земель до складу Російської імперії. Після поразки шведсько-українських сил у Полтавській битві Лівобережна Україна стала розглядатися російським урядом як одна з провінцій, що дісталася Росії на правах переможця. В Правобережній Україні в результаті подій Північної війни та міжнародних угод, підписаних в її ході, був знищений козацький устрій, і вона остаточно перейшла під владу Речі Посполитої.

Підписавши таємний договір з Карлом XII, Мазепа сподівався на всебічну допомогу союзників і не розраховував, що шведська армія піде в Україну. Замість того, щоб іти на Нов-

город чи Москву, несподівано для всієї Європи та гетьмана І. Мазепи, Карл XII вирушив на українські землі, що не входило в плани українського гетьмана. Частина козацької старшини підтримала вибір І. Мазепи, і 4 листопада (24 жовтня) 1708 р. гетьман на чолі невеликого війська (4–5 тис.) вирушив із гетьманської резиденції у м. Батурин на з'єднання зі шведами. На початку квітня 1709 р. козаки К. Гордієнка (8 тис.) об'єдналися з І. Мазепою, після чого було укладено нову угоду з Карлом XII.

На території України залишилися історико-культурні об'єкти, які несуть в собі значний пізнавальний потенціал для розуміння тих подій, дають можливість реконструювати історичне середовище, в якому знаходилася українська еліта, де ухвалювалися рішення гетьмана та його оточення, що мали значний вплив на подальший розвиток українського державотворення. Це, передусім, пам'ятки історії, архітектури, монументального мистецтва, комплексні об'єкти, серед яких важливе місце посідають — оборонні укріплення, фортеці, цивільні й культові споруди, поховання, пам'ятні місця. У відтворенні історичної пам'яті чільне місце належить пам'ятним місцям. Ними можуть бути вулиці, населені пункти, річки, озера, урочища, де відбувалися ті чи інші історичні події. Відновлення історичних явищ і подій у безпосередньому зв'язку з їх територіальною прив'язкою сприятиме відновленню історичної правди і історичної пам'яті про події на конкретній території у певний історичний період. Пам'ятки, пов'язані з подіями, що передували Полтавській битві, розміщені переважно на території Полтавщини і Чернігівщини.

У процесі роботи над 28-томним енциклопедичним виданням “Звід пам'яток історії та культури України” по Полтавській області виявлені пам'ятні місця зустрічі І. Мазепи, Карла XII і кошового отамана Війська Запорозького (Низового) К. Гордієнка у селах Великі Будища, Диканька (Диканський р-н, Полтавська обл.), Гірки (Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.), де були вирішені питання стосовно приєднання козацьких полків і Запорозької Січі до антиросійського союзу і укладено договір між Україною і Швецією. Оригінали його не збереглися, але дійшли копії договірних статей і рукопис П. Орлика “Вивід прав України”, знайдені істориком Ільком Борщакком⁹. Локалізовано територію ук-

раїнсько-шведського табору на мисі Руська коса (Семенів Ріг) біля с. Лупарево (Жовтневий р-н, Миколаївська обл.)¹⁰.

Наміри І. Мазепи обійтись без братовбивчої війни підтверджує факт, що, йдучи від місця переправи через Десну до місця розташування штаб-квартири шведів у с. Гірки, де вона знаходилась від 25 до 30 жовтня¹¹, козаки не взяли участі у військовій сутичці російського і шведського підрозділів на боці жодної зі сторін¹². Після переходу гетьмана на бік Карла XII головна шведська квартира була переведена в с. Дегтярівка (Новгород-Сіверський р-н). Дізнавшись про перехід І. Мазепи на бік шведського короля, командування російської армії 30 жовтня 1708 р. на военній раді в с. Погребки (Новгород-Сіверський р-н) ухвалило рішення про взяття гетьманської резиденції — м. Батурин — і в разі опору зруйнувати його¹³. 2 листопада 1708 р. російські війська під командуванням О. Меншикова захопили, вщент зруйнували і спалили гетьманську столицю, варварськи винищили все населення, включаючи жінок і малолітніх дітей. Загальна кількість українських жертв за даними різних джерел становила 11–12,5 тис. осіб¹⁴, у тому числі 6–7,5 тис. мирних мешканців і 5–6,5 тис. козаків¹⁵. Батуринська трагедія 1708 р. — один з ключових моментів тогочасних українсько-російських стосунків. Близько 900 чоловік, запідозрених у прихильності до І. Мазепи чи його оточення, були страчені у центрі м. Лебедин біля Преображенського храму. Серед них були і представники козацької старшини, у тому числі делегація від Запорозької Січі, яка з'явилася на зустріч до царя. Тіла страчених козаків і мешканців міста поховані на кладовищі, відлученому від християнського і відомого під назвою “Гетьманці”. Існують дані, що всього в Україні протягом листопада 1708 — липня 1709 рр. страчено близько тридцяти тисяч осіб¹⁶. За вироками, винесеними у Лебедині, велика кількість прихильників І. Мазепи і членів їх родин були заслані до Сибіру.

Вогнем і мечем пройшли царські війська по українській землі, залишаючи попелища і руїни. Під час каральної експедиції були спалені містечка, що опинилися на шляху російського війська до Запоріжжя — Келеберда, Перевалочна, Старий та Новий Кодак, Опишня та ін. Пам'ятне місця покарання козаків, що приєдналися до І. Мазепи, за легендою, існує і на Хортиці — так званій Дурній скелі

о. Дубового (Запорізька обл.)¹⁷. За наказом Петра I гетьманську резиденцію перенесено до Глухова, а Батурин як адміністративний центр Гетьманщини відродився тільки 1750 р., за часів гетьманування останнього гетьмана України К. Розумовського.

Найбільш відомою подією Північної війни на українських теренах стала Полтавська битва, яка відбулася 27 червня 1709 р. між військами Петра I та союзним військом І. Мазепи і шведського короля Карла XII. Не вдаючись до аналізу ходу Полтавської битви, чисельності армій, слід наголосити, що разом зі шведами у Полтавській битві брали участь козаки на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком та група старшин і козаків Гетьманщини. Для переважної більшості населення Гетьманщини Північна війна була незрозумілою і чужою.

Активними учасниками подій були козаки Стародубського, Лубенського, Ізюмського, Миргородського, Ніжинського, Полтавського, Харківського полків¹⁸. Важливу роль у подіях 1709 р. відіграла полтавська старшина. Практично вся полкова, сотенна старшина та рядові козаки Полтавського полку підтримали гетьмана І. Мазепу¹⁹. До складу Полтавського полку входило сімнадцять сотень, серед яких ключове місце в подіях, пов'язаних з Полтавською битвою, зайняли Перша та Друга Полтавські, Білицька, Великобудиська, Кобеляцька, Кишенська, Новосанжарська, Переволочанська, Соکیلська, Старосанжарська сотні. Новосанжарська сотня підтримала гетьмана І. Мазепу в його намаганнях звільнити Україну з-під влади Росії і разом із Білицькою, Келебердянською, Кобеляцькою, Кишенською та Переволочанською сотнями спочатку забезпечили коридор, яким запорожці на чолі з кошовим отаманом К. Гордієнком пішли на з'єднання з військами гетьмана І. Мазепи та шведського короля, що знаходилася у Великих Будищах, а пізніше — безпечний відступ союзників з-під Полтави до містечка Переволочна²⁰. Під час відзначення 200-річного ювілею Полтавської битви Новосанжарська громада, намагаючись віддати шану подіям 1709 р., спорудила обеліск у м. Нові Санжари. Виготовлений із граніту сірого кольору чотиригранний обеліск із пірамідальним фігурним завершенням встановлено на невисокий цегляний постамент. Під час громадянської війни обеліск зник, в 1965 р. під час будівельних робіт його знайшли і вдруге встановили²¹.

Цікаві об'єкти для дослідження — пам'ятні місця розташування козацьких сотень, які взяли участь у бойових діях 1708–1709 рр., фортеці у Веприку, Гадячі, Зінькові, Полтаві, Ромнах та інших містах, рештки яких збереглися до наших днів. Довкола Гадяцької фортеці дислокувалися головні сили українсько-шведської армії, у Роменській фортеці була розташована штаб-квартира шведського короля Карла XII, у Миргородській, Ніжинській — штаб-квартира російського головнокомандувача Б. П. Шереметьєва²², у м. Нові Санжари знаходилася ставка кошового отамана Запорозької Січі К. Гордієнка²³. На початок XVIII ст. укріплення Полтавської фортеці складалася із земляного валу, укріпленого дерев'яно-рубленою стіною та рову. Загальна площа фортеці, оточена оборонними спорудами, становила близько 40 гектарів²⁴. Крім Полтави, значні фортифікаційні споруди у вигляді рову, валу та палісаду були у всіх сотенних містечках. Частина цих укріплень мали регулярне планування і споруджувалися у вигляді чотирикутника з бастіонами та іншими супутніми укріпленнями. Збереглися залишки Білицької фортеці — вали висотою 2–2,5 м в центрі с. Білики (Кобеляцький р-н, Полтавська обл.)²⁵. В с. Маячка — укріплення фортеці сотенного містечка, які склалися з валу та рову із зовнішньої сторони. Ширина рову становила близько 10 м., глибина на сьогодні в різних місцях — від 1 до 2,5 м. Висота збереженої частини валу — 1,5–2 м.²⁶

На полі Полтавської битви представлені різні типи пам'яток військової історії: оборонні споруди, братські могили російських, шведських і українських воїнів, обеліски. В імперські часи битва увічнювалася як визначна перемога Петра I, в радянські часи пам'ятне місце битви перетворилося на заповідник, основною метою якого було увічнення переможної битви російської армії. З часом оцінка політичних результатів та наслідків битви зазнала істотних змін. Об'єктивно оцінюючи перебіг подій трьохсотлітньої давнини, слід констатувати, що в битві брали участь і українські частини, про які радянська історіографія замовчувала.

Увічнення пам'яті загиблих під час Полтавської битви, спорудження меморіального комплексу відбувалося в декілька етапів впродовж двох століть. Надаючи великого значення перемозі під Полтавою, як одній із самих видатних подій світу, Петро I віддав наказ

щорічно святкувати цю подію. Після смерті Петра I традиція щорічного святкування перемоги у Полтавській битві була забута і відзначалися тільки круглі дати²⁷. Увічнення подій розпочалося з встановлення на полі битви колони, яка символізувала перемогу, але невдовзі пам'ятник зруйнувався. 7 липня 1709 р. Петро I видав указ про заснування чоловічого монастиря поблизу Полтави і спорудженням пам'ятника царю, але і цей проект не був реалізований за життя Петра I²⁸. На другий день після Полтавської битви відбулося поховання російських воїнів, в одній могилі — офіцерів, в другій — унтер-офіцерів і рядових солдат. Над братськими могилами був насипаний курган і встановлений дерев'яний хрест. Після поховання російських воїнів цар віддав наказ поховати всіх загиблих воїнів шведської армії з проведенням відправи протестантським священиком²⁹. Але ще довго місцеві жителі знаходили на полі рештки загиблих воїнів шведської армії, яких просто присипало землею. І донині центральна частина колишнього поля Полтавської битви у народі називається «Шведська могила».

Найбільш активно формування комплексу відбувалося у XIX ст. Урочисто відзначалися 100-ліття і 150-ліття Полтавської битви. У зв'язку з наближенням столітнього ювілею Полтавської битви виникла ідея на відзнаку цієї події спорудити в центрі новостворюваного головного майдану міста — Олександрівського — гідний ювілею пам'ятник. Автором планувального рішення майдану став губернський архітектор М. Авросимов, кінцевий проект належить професору Академії мистецтв Тома де Томону. Монумент будувався протягом п'яти років, його відкриття відбулося у червні 1811 р.³⁰

Біля в'їзду до Полтави встановлений пам'ятник Слави — чавунна колона висотою близько 11 м і діаметром півтора метра на високому гранітному постаменті. Монумент Слави — це колона тосканського ордера на кубічному постаменті, що стоїть на ступінчастому гранітному стереобаті у вигляді фортеці, в основу якого вмуровані 18 гармат, військових трофей, захоплених росіянами у шведів. Верхня площина стереобата огорожена литою чавунною ґраткою, декоративні стояки якої виконано у вигляді вкладених у піхви мечів, обернених вістрями до землі, що має символізувати завершення військових дій. На гранях п'єдесталу — композиції із римською атрибу-

тикою, на фасадній стороні бронзовими накладними літерами позначена дата Полтавської битви. Чавунну литу колону вінчає півсфера, на якій — бронзовий позолочений орел із блискавками в кігтях і лавровим вінком у дзьобі. Автором бронзових прикрас на монументі є відомий скульптор-академік Ф. Щедрін. Загальна висота пам'ятника — 17 метрів. Орел обернений в бік поля Полтавської битви³¹. Пам'ятник за своїми мистецькими характеристиками займає гідне місце серед пам'ятників-колон витонченістю пропорцій, прекрасним художнім втіленням задуму, майстерністю виконання і є окрасою міста. В той же час він не тільки пам'ятник слави російської зброї, а й пам'ятка історичної драми для українців.

Одним з найбільш давніх і універсальних видів пам'яток, в якому поєднані функції церкви, пам'ятки, меморіалу і музею є храми, будівництво яких відоме в Україні з часів Київської Русі. Меморіальна функція храму знаходить своє вираження у присвяченні його тому чи іншому християнському святу, в день пам'яті якого відбулася вирішальна битва воєнної кампанії³². В 1856 р. у Полтаві була побудована церква св. Сампсонія (битва відбулася в день св. Сампсонія) за проектом архітектора Л. Шарлеманя. На східному фасаді у ніші була встановлена картина із зображенням Петра I під час молитви перед битвою (не збереглася), а нижче прикріплена дошка з наказом Петра I. Розписи в церкві виконані учнями В. Васнецова під його безпосереднім керівництвом³³. В 1923 р. церкву було закрито, з 1991 р. — це діючий храм.

Головне і найбільш гуманне завдання храму-пам'ятки — увічнення пам'яті, народного подвигу, воїнської доблесті полеглих воїнів, відзнака воєнних подій. На братських могилах, на полях битв споруджувалися храми, невеличкі каплиці, які виконували роль пам'яток, іноді вони ставали усипальнями, пантеонами слави видатних полководців. В храмах-пам'ятках встановлювалися меморіальні дошки з іменами загиблих, тут зберігалися реліквії, які представляли особливу духовну цінність. В 1894 р. на кошти полтавського мецената, таємного радника І. Судієнка на братській могилі російських воїнів замість дерев'яного хреста встановили гранітний висотою в 7,5 м³⁴. Автор пам'ятника — архітектор М. Ніконов, майстер О. Баринів³⁵. Хрест встановлений на високому па-

горбі у вигляді усіченого конуса, в якій влаштовано склеп-капличку апостолів Петра і Павла, на стінах розміщені меморіальні дошки зі списками полків російської армії, які брали участь у Полтавській битві.

В історичному передмісті Полтави знаходилася Спасо-Преображенська церква, біля якої розташований цвинтар, де поховано загиблих захисників Полтавської фортеці³⁶. Щоб зберегти Спаську церкву від руйнування, в 1837 р. було оголошено збір коштів на її ремонт. На зібрані кошти за проектом архітектора К. Тона над дерев'яною спорудою звели кам'яний футляр. Свого часу в церкві зберігалась бойова шпага коменданта Полтави О. Келіна, але вона давно втрачена. Не зберігся до нашого часу і відкритий в 1778 р. біля Спаської церкви пам'ятник, споруджений на кошти полтавського бургомістра полковника П. Руденка на честь визволення його батька зі шведського полону³⁷.

Унікальний архітектурний ансамбль створюють збережені будівлі Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, заснованого у 1650 р. Влітку 1709 р. під час облоги Полтави монастир був захоплений шведами, які з його земляних бастіонів обстрілювали міську фортецю. Напередодні Полтавської битви під монастирем при об'їзді шведських аванпостів було поранено короля Швеції Карла XII³⁸.

Завершення формування меморіального комплексу відбулося на початку ХХ століття, під час святкування 200-річчя Полтавської битви, хоча в багатьох офіційних документах йшлося про “Полтавську перемогу”³⁹. Основна роль у підготовці до святкування в 1909 р. 200-річчя Полтавської битви належала міністру внутрішніх справ П. А. Столипіну, який звернувся до Миколи II і Синоду з проханням виділити кошти на реставрацію Сампсонієвського собору у Санкт-Петербурзі, збудованого в пам'ять Полтавської битви, відзначення пам'ятних місць у Полтаві, проведення урочистостей в столиці Російської імперії, Полтаві та в інших містах. Для підготовки і проведення ювілею був створений тимчасовий комітет, який зібрав понад 120 тис. крб., використані на реставрацію собору в Санкт-Петербурзі і церкви в Полтаві⁴⁰.

Питання відзначення 200-річного ювілею Полтавської битви знаходилися в центрі уваги Київського відділу російського військово-історичного товариства, створеного в Україні в 1908 р. Київський відділ ІРВІТ ухвалив рі-

шення про відновлення укріплень на Полтавському полі і влаштування урочистостей з нагоди ювілею⁴¹. Товариство, створене в умовах кризи в суспільстві, пов'язаної з поразкою в російсько-японській війні, подіями демократичної революції 1905–1907 рр., поживаленням національних рухів, основною метою ставило вивчення і пропаганду військово-історичного минулого російського народу, прославлення подвигів російської армії⁴². Це була офіційна організація з яскраво вираженою великодержавницькою політикою по відношенню до інших народів, які проживали на території Російської імперії. Головне своє завдання товариство, засноване під егідою імператора, вбачало у прославленні могутності Російської імперії і її армії. Але, незважаючи на це, діяльність товариства значною мірою активізувала вивчення військової історії, воєнних подій, які відбувалися на українських землях.

У ході підготовки до ювілею були проведені реставраційні роботи всіх існуючих пам'яток, споруджено цілий ряд нових. Напередодні святкування ініційоване будівництво пам'ятного знаку на місці страти полтавського полковника І. Іскри і генерального судді Запорозького війська В. Кочубея. Вони належали до промосковськи налаштованої частини козацької старшини і кілька разів сповіщали царя Петра I про наміри І. Мазепи розірвати злуку Гетьманщини з Росією. Однак Петро I не повірив цьому, вони були звинувачені у політичному клепаї і страчені 14 липня 1708 р. біля містечка Борщагівка (нині с. Погребищенського району Вінницької обл.). Постаті І. Іскри і В. Кочубея у російській і радянській історіографії нерідко ідеалізувалися, їм приписувалися високі патріотичні почуття, що в контексті об'єктивного відтворення подій тієї доби не відповідає дійсності. Варто зазначити, що в основі конфлікту між І. Мазепою і В. Кочубеем лежали особисті стосунки, які певною мірою наклали відбиток і на поведінку В. Кочубея.

У ході підготовки до 200-річного ювілею Полтавської битви населення м. Борщагівка виступило з ініціативою встановити на місці страти колону, увінчану хрестом, а на місці поховання полтавського полковника і генерального судді біля Трапезної церкви на території Києво-Печерської лаври — спорудити надгробок⁴³. Ця ідея знайшла підтримку серед членів Київського відділу військово-історичного

товариства. Для збору пожертв на будівництво пам'ятника була створена комісія, до якої залучили нащадків страчених козацьких старшин. Пам'ятник І. Іскрі і В. Кочубею планувалося спорудити на одній із київських вулиць, але дискусійним залишалося питання про конкретне місце установки. Директор 1-ї Київської гімназії М. Стороженко очолив спеціальний будівельний комітет із спорудження пам'ятника⁴⁴. 20 травня 1911 р. комісія звернулася до Київської міської думи з проханням про виділення місця для його встановлення. В січні 1914 р. було закінчено укладання гранітного кургану — постаменту для скульптур, для кращого огляду пам'ятника з площі було перенесено телеграфні та трамвайні стовпи. У квітні 1914 р. бронзові фігури і барельєфи, відлиті у Санкт-Петербурзі, були доставлені до Києва і встановлені на Микільській площі в дерев'яному циліндрі до відкриття. Пам'ятник, проект якого був виконаний скульптором П. Самоновим⁴⁵, відкрили у 1914 р. на розі вулиць Микільської і Московської. В зв'язку з Першою світовою війною урочистості з нагоди встановлення пам'ятника, які планувалися раніше, були відмінені. В 1923 р. на постаменті встановлено гармату — пам'ятник арсенальцям, учасникам революційних подій. На прикладі цих двох пам'ятників видно, як залежно від влади і політичної кон'юнктури змінювалося трактування історичних подій і героїв.

Під час підготовки до святкування ювілею Полтавської битви було переглянуто відношення до увічнення пам'яті воїнів шведської армії, які загинули в ході воєнних баталій під час Північної війни. В умовах поглиблення світової кризи, створення двох військово-політичних блоків — Антанти (1891–1893, 1904, 1907) і Троїстого Союзу (1882, 1891) офіційна влада в Росії докладала значних зусиль до перегляду своєї зовнішньої політики, укріплення воєнних конвенцій з Великобританією і Францією. Використовувалися різні засоби, у тому числі і пропагандистські, для демонстрації цивілізованого відношення до поховань воїнів ворожих армій. Були впорядковані кладовища англійських, французьких та італійських воїнів в Криму, які загинули під час Кримської війни. Російська влада дозволила відзначити пам'ять загиблих воїнів шведської армії на полі Полтавської битви. Через два століття Російська держава спорудила загиблим шведам 9-метровий монумент з написами на двох мовах: “Вечная память

храбрым шведским воинам, павшим в бою под Полтавой 27 июня 1709 г.”. Це єдиний у нас в країні пам'ятник, встановлений воїнам ворожій армії на кошти російського уряду. Біля с. Побиванка у районі воєнних дій встановлена гранітна брила, привезена зі Швеції, з написом російською і шведською мовами: “В память шведам, павшим здесь в 1709 году, воздвигнут соотечественниками в 1909 году”. Автор проекту шведський скульптор Теодор Лундберг. Пам'ятник у вигляді усіченої піраміди неправильної форми на невисокому пагорбі. Верхній край піраміди трішки скошено на північ, що у скандинавських народів символізує тугу⁴⁶.

Пам'ятними знаками відзначені місце переправи російської армії через Ворсклу, місця розташування десяти редутів російської армії, які відіграли значну роль на початковому етапі битви. Один з редутів був відновлений у первинному вигляді. У ході Полтавської битви була вперше використана система земляних укріплень⁴⁷, коли редуту будувалися не суцільною лінією, як це робилося традиційно, а окремими земляними укріпленнями⁴⁸. Про увічнення пам'яті українських воїнів мова не йшла, оскільки для влади всі вони з часів Полтавської битви носили тавро “зрадників”.

У 1909 р. поряд з Сампсонієвською церквою відкритий Музей історії Полтавської битви, ініціатором і першим директором якого став викладач історії Полтавського кадетського корпусу І. Ф. Павловський. Під час громадянської і Другої світової воєн Музей був пограбований і лише в 1956 р. його відновили. Музейну експозицію поповнили цінні історичні реліквії з Москви, Ленінграда та музеїв інших міст. Серед експонатів — зразки зброї, бойові стяги російських і шведських полків, карти, особисті речі. Перед Музеєм — бронзова скульптура Петра І, виконана в 1915 р. скульптором А. Адамсоном, постамент — архітектором Д. Воронцовим.

Значно поліпшився стан Музею, охорона та збереження пам'яток, пов'язаних з Полтавською битвою, після створення заповідника в 1981 році. На виконання постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 31 березня 1981 р. “Про оголошення комплексу пам'ятників історії та культури Поля Полтавської битви державним історико-культурним заповідником”. Полтавський обком Компартії України та облвиконком затвердили перспективний план проведення робіт по рес-

таврації пам'ятників, капітальному ремонту будинку-музею, відновленню інтер'єрів колишньої Сампсонієвської церкви, будівництву місць громадського користування, благоустрою території⁴⁹. До складу заповідника увійшов Музей історії Полтавської битви і комплекс пам'яток, пов'язаних з Полтавською битвою. Він є єдиним в Україні, який входить до Міжнародної організації військово-історичних музеїв під егідою ЮНЕСКО та включений до всевітнього туристичного маршруту⁵⁰.

Поле Полтавської битви, пам'ятні місця боїв, переправ, розташування сотень, штабів, оборонні споруди, храми, сотні братських могил — це незаперечні факти історії нашої держави, що становлять важливу частину розуміння її розвитку, дають змогу повніше відобразити конкретні події, з'ясувати їх вплив на загальний історичний процес. За часів Російської імперії, а потім і упродовж усієї радянської доби події Північної війни, Полтавської битви реконструювалися лише як перемога російської армії, очолювана Петром I, за лаштунками історії залишалося все, що відображало участь у воєнних подіях українських козаків, Запорозької Січі. Тільки в умовах незалежної України стало можливим об'єктивно оцінити дії тогочасної української еліти, роль гетьмана І. Мазепи, перемогу російської армії і поразку національних збройних сил, дослідити весь спектр пам'яток. Тільки виважені оцінки тогочасних подій сприятимуть охороні всіх об'єктів, незалежно від політичної кон'юнктури та ідеологічних нашарувань. Пізнавальна цінність пам'яток можлива тільки за умови їх збереження і об'єктивного висвітлення подій, з якими вони пов'язані.

Відтворення Батурина як визначного історичного центру України розпочалося влітку 1990 р. за ініціативи чернігівського Товариства української мови імені Тараса Шевченка, яке організувало похід "Дзвін-90". У 1991 р. на території колишнього замку гетьмана Мазепи на Гончарівці насипано пам'ятний курган і встановлено дубовий хрест на згадку про мешканців Батурина, страчених у 1708 р. Неподалік встановлена пам'ятна плита з портретом І. Мазепи і текстом: "Вклонимось цій землі! З неї черпав снагу гетьман України Іван Мазепа, з ім'ям якого пов'язане славне і трагічне в історії твоєї Вітчизни"⁵¹.

Місто, знищене у 1708 р., досліджують науковці різних країн. З 1995 р. у Батурині щороку здійснюються широкомасштабні наукові

дослідження, які використовують специфічні методи археологічної науки. Спочатку тут працювали науковці Чернігово-Сіверської експедиції Інституту археології НАН України та Чернігівського державного університету імені Т. Г. Шевченка, з 2001 р. — Міжнародної українсько-канадської археологічної експедиції. Вдалося виявити і дослідити рештки замської резиденції І. Мазепи на Гончарівці, міські укріплення. Садиба І. Мазепи на Гончарівці знаходилася за 2 км на південь від центру Батурина і займала мис високої лівобережної тераси. Із заходу та з півдня простягнувся рів та насипаний вал з п'ятьма земляними бастіонами, розташованими приблизно на однаковій відстані один від одного. Площа садиби становить близько 9 га. На краю тераси існує місце, яке у переказах жителів Батурина пов'язується з місцем розташування палацу І. Мазепи. Палац був зруйнований під час подій 1708 р., а упродовж XVIII–XIX ст. розібрано стіни наземного поверху. Наприкінці XIX ст. ще залишалися стіни та стеля підземної частини палацу, які були остаточно розібрані на цеглу в першій половині XX ст.⁵² Тут містилася цегельня і кар'єр, які знищили чверть території замчища та 260 метрів оборонного валу з ровом і центральним бастіоном⁵³.

У 1993 р. у Батурині на базі нерухомих пам'яток історії та культури створено Державний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця", до складу якого увійшли 39 унікальних пам'яток археології, історії, архітектури та містобудування і природи доби Гетьманщини. У складі заповідника діє місцевий історико-краєзнавчий музей, який міститься в будинку поч. XVIII ст., що належав генеральному судді Гетьманщини (1699–1708) В. Кочубею, рештки земляних валів замку І. Мазепи на Гончарівці, а також палац 1802 р. (архітектор Ч. Камерон) останнього гетьмана України К. Розумовського (1750–1764) та Воскресенська церква-усипальниця К. Розумовського 1803 р.⁵⁴, для будівництва якої використано цеглу зі споруд, зруйнованих під час штурму Батурина російськими військами у 1708 р.⁵⁵.

Замість підвищеного, частіше всього політизованого інтересу до постаті гетьмана, який спромігся виступити в інтересах власної Вітчизни проти російського царя, поряд з контраверсійними у сучасних вітчизняних і російських дослідженнях з'являється виважена, об'єктивна оцінка І. Мазепи як державного і

політичного діяча⁵⁶. В Батурині здійснюються заходи по увічненню пам'яті І. Мазепи. Однією з перших акцій стало відзначення у травні 1994 р. річниці від дня народження І. Мазепи. 1999 р. відбулась урочиста церемонія поховання урни із символічним прахом гетьмана поряд із могилою К. Розумовського. З цією метою українська делегація прибула до м. Галяц у Румунії, де взяла землю на території колишнього монастиря св. Георгія, місця поховання гетьмана⁵⁷.

17 серпня 2002 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Комплексну програму збереження пам'яток заповідника, для чого в 2005 р. започатковано благодійний фонд “Гетьманська столиця”, який розгорнув широкомасштабні роботи з реставрації і музеєфікації пам'яток. Відбудовується палацово-парковий ансамбль резиденції К. Розумовського, в якому розміститься головний осередок заповідника з Музеєм гетьманства, завершується реставрація Воскресенської церкви, у відреставрованому будинку церковно-парафіяльної школи буде створено археологічний музей, упорядковано територію колишнього Литовського замку. 10 квітня 2004 р. встановлено монументальний гранітний хрест з розп'яттям у пам'ять про жертви батуринської різанини 1708 р. Авторами меморіалу є художник А. Гайдай та скульптор М. Обезюк⁵⁸.

2007 р. виданий указ про відзначення та увічнення 300-ліття воєнно-політичного виступу І. Мазепи та укладання українсько-шведського союзу під час Північної війни. Згідно з цим указом передбачалося відзначення пам'яті гетьмана на різних рівнях — від встановлення пам'яток до створення тематичних кінофільмів. Розробляється проект встановлення монументів І. Мазепі в Києві та Полтаві, опрацьовується питання щодо спорудження пам'ятника українському гетьману у Швеції, а шведському королю Карлу XII — в Україні. Одна із вулиць столиці України названа іменем гетьмана І. Мазепи, заснована

Міжнародна премія імені гетьмана І. Мазепи, якою за значний внесок у пропаганду історії України нагороджуються політичні та громадські діячі, науковці та митці. 1993 р. на Паняньському узвозі у Полтаві відкрито пам'ятник загиблим українським козакам — гранітний хрест, біля підніжжя якого — земля, привезена із зруйнованого Батурина. Пам'ятний знак загиблим у 1709 р. козакам Запорозької Січі має бути споруджений у Нікопольському районі на Дніпропетровщині⁵⁹.

На території Полтавської, Чернігівської та інших областей збереглися комплексні пам'ятки архітектури, монументального мистецтва та історії, пов'язані з подіями Північної війни. В той же час пам'ятні місця, пов'язані з територією дислокації військ, розташуванням таборів, найбільш запеклих епізодів битви не зафіксовані і не відзначені. Існує складність із визначенням їх точного місцезнаходження, для чого необхідно залучення широкого кола письмових джерел, використання сучасних методів археологічних досліджень. Ознайомлення з пам'ятками, пов'язаними з подіями Північної війни, їх археологічне дослідження відродять у генетичній пам'яті українців героїчні подвиги їх предків, які змагалися за незалежність своєї батьківщини. Лише об'єктивний та виважений підхід до оцінки подій і персоналій дасть можливість повною мірою використати пізнавальний потенціал пам'яток тієї доби. На часі створення реєстру пам'яток українського козацтва, “Золотого кільця козацької слави” з цілої низки населених пунктів та інших пам'ятних місць, де відбувалися жорстокі бої чи приймалися важливі державні рішення. Значна кількість об'єктів стоїть на державному обліку, але багато унікальних пам'яток потребують виявлення і дослідження, включення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, Зводу пам'яток історії та культури України, який є унікальним виданням, що репрезентує національну культурну спадщину.

Джерела та література

- 1 Пінчук Ю. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації. — К., 2009. — С. 242–246.
- 2 Н. И. Костомаров. Мазепа. — М.: Издательство “Республика”, 1992. — С. 306.
- 3 Бовгиря А. “Мазепа умер, но мазепинцы живы...”: реалії Гетьманщини після полтавської поразки Костомарова // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 129.
- 4 Ясь О. Історія як міф. “Гетьман-відступник” у рецепції М. Костомарова // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. —

- С. 145–169.
- 5 Там само. — С. 165.
- 6 *Павленко Сергій*. Угоди І. Мазепи з С. Лещинським та Карлом XII: до питання творення історичних фальсифікацій // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 181.
- 7 *Чухліб Т.* Український гетьманат у Великій Північній війні 1700–1721 рр.: проблеми міжнародного та воєнно-політичного становища // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 31.
- 8 *Смолій В. А., Степанков В. С.* Державна ідея за козацької доби // Історія українського козацтва: Нариси: У 2т. — К., 2006. — Т. 1. — С. 271–272.
- 9 *Павленко Сергій*. Угоди І. Мазепи з С. Лещинським та Карлом XII: до питання творення історичних фальсифікацій // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 179.
- 10 *Прокопенко Л.* Казачество в Жовтневом районі Корабельного края // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Вип. 6. — К., 1997. — С. 29.
- 11 *Костомаров Н.* Мазепа. — М.: Издательство “Республика”, 1992. — С. 247.
- 12 *Волосков В. Ф.* Полтавська битва: “До” і “Після”. — Полтава, 2009. — С. 40.
- 13 *Костомаров Н.* Мазепа. — М.: Издательство “Республика”, 1992. — С. 250.
- 14 *Павленко С.* Іван Мазепа. — К., 2003. — С. 376.
- 15 *Павленко С.* Не батурина комедія, а трагедія! // Голос України. — 2007. — 14 квітня. — С. 12–13.
- 16 *Корнієнко О.* Сумський полк та події Сіверсько-Слобожанського походу Карла XII // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 105.
- 17 *Демиденко Ольга*. Нерухомі пам'ятки історії та культури доби гетьмана І. Мазепи в Україні // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 253.
- 18 *Мокляк В.* Полтавський полк. Науково-популярний нарис історії полку з часу його виникнення до кінця XVII століття. — Полтава: Дивосвіт, 2008. — С. 95; *Корнієнко Олег*. Сумський полк та події Сіверсько-Слобожанського походу Карла XII // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 115.
- 19 *Мокляк В.* Вказ. праця. — С. 97.
- 20 Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Новосанжарський район. — Полтава: Дивосвіт, 2007. — С. 22.
- 21 Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Новосанжарський район. — Полтава: Дивосвіт, 2007. — С. 21.
- 22 *Вечерський В.* Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України. — К.: Видавничий дім А. С. С., 2005. — С. 201; *Костомаров Н.* Мазепа. — М.: Издательство “Республика”, 1992. — С. 263.
- 23 Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Новосанжарський район. — Полтава: Дивосвіт, 2007. — С. 22.
- 24 *Трегубов В.* Полтавська фортеця: (Фортифікаційне облаштування) // Квартал. — 1999. — Част. 5. — С. 26.
- 25 *Мокляк В.* Вказ. праця. — С. 99.
- 26 Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Новосанжарський район. — Полтава: Дивосвіт, 2007. — С. 104.
- 27 *Званцев П. М.* Собор ратной славы. Из истории Сампсониевского собора в Санкт-Петербурге // Военно-исторический журнал. — 2006. — № 6. — С. 67.
- 28 *Волосков В. Ф.* Вказ. праця. — С. 105–106.
- 29 *Н. И. Костомаров*. Мазепа. — М.: Издательство “Республика”, 1992. — С. 303.
- 30 *Вечерський В.* Вказ. праця. — С. 209.
- 31 Там само. — С. 210.
- 32 *Исакова Е.* Храмы-памятники русской воинской доблести. — М., 1991. — С. 3.
- 33 *Иконников Михаил*. Город под крыльями орла. — Полтава: Дивосвіт, 2009. — С. 36.
- 34 *Волосков В. Ф.* Вказ. праця. — С. 104.
- 35 *Иконников М.* Вказ. праця. — С. 35–36.
- 36 *Вечерський В.* Вказ. праця. — С. 224–225.
- 37 *Волосков В. Ф.* Вказ. праця. — С. 139.
- 38 Там само. — С. 225.
- 39 *Званцев П. М.* Вказ. праця. — С. 67.
- 40 Там само.
- 41 Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДАУК). — Ф. 1196. — Оп. 1. — Спр. 39. — Арк. 119–121.

- 42 Устав Императорского Русского военно-исторического общества и Положение о местных отделах. — К., 1910. — С. 5–6.
- 43 ЦДІАУК. — Ф. 1196. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 4.
- 44 Там само. — Арк. 3.
- 45 Там само — Ф. 1196. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 33зв., 34 зв.
- 46 *Иконников Михаил*. Город под крыльями орла. — Полтава: Дивосвіт, 2009. — С. 37; *Волосков В. Ф.* Полтавська битва: “До” і “Після”. — Полтава, 2009. — С. 104.
- 47 *Иконников М.* Вказ. праця. — С. 41.
- 48 *Гуржій О. І., Чухліб Т. В.* Сто великих постатей і подій козацької України. — К.: Арій, 2008. — С. 310.
- 49 Охорона, використання та пропаганда пам’яток історії та культури в Українській РСР (Збірник методичних матеріалів в шести частинах). — К., 1989. — С. 85.
- 50 Історико-культурні заповідники України. Довідкове видання. — К.: Фенікс, 2007. — С. 104.
- 51 *Вечерський В.* Гетьманські столиці України. — К.: Інформаційно-аналітична агенція “Наш час”, 2008. — С. 192, 196.
- 52 *Ситий Ю.* Гетьманські палаци Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 263.
- 53 *Вечерський В.* Гетьманські столиці України. — К.: Інформаційно-аналітична агенція “Наш час”, 2008. — С. 298.
- 54 Історико-культурні заповідники України. Довідкове видання. — К.: Фенікс, 2007. — С. 168–169.
- 55 *Вечерський В. В.* Гетьман К. Розумовський і пам’ятки, пов’язані з його діяльністю // Праці Науково-дослідного інституту пам’яткоохоронних досліджень. — Випуск 3. — К.: Фенікс, 2007. — С. 204.
- 56 *Таурова-Яковлева Т.* К вопросу о внутренней политике Ивана Мазепы // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 79; *Струкевич Олексій.* Іван Мазепа на соціокультурному тлі свого часу. — Там само. — С. 141.
- 57 *Демиденко О.* Нерухомі пам’ятки історії та культури доби гетьмана І. Мазепи в Україні // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 253.
- 58 *Вечерський В.* Гетьманські столиці України. — К.: Інформаційно-аналітична агенція “Наш час”, 2008. — С. 298–299.
- 59 *Демиденко Ольга.* Нерухомі пам’ятки історії та культури доби гетьмана І. Мазепи в Україні // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. — Збірник наукових праць. — К., 2008. — С. 255.

Галина Денисенко, Елена Денисенко

События Северной войны в Украине в памятниках истории и культуры: теория и практика

В статье освещаются главные аспекты увековечивания событий Северной войны в Украине. Авторы акцентируют внимание на изучении памятников истории и культуры, связанных с деятельностью гетмана И. Мазепы, участием украинского казачества в Северной войне. Исследуются различные виды и типы недвижимых историко-культурных объектов в Полтавской области в контексте подготовки фундаментального 28-томного издания “Свод памятников истории и культуры Украины”.

Ключевые слова: памятники, историко-культурное наследие, недвижимые памятники, украинские казаки, Северная война, гетман, Свод памятников истории и культуры Украины.

Galina Denysenko, Olena Denysenko

The history and cultural monuments are devoted to the Northern war in the Ukraine: theory and practice

In this article the main aspects of perpetuating of the Northern war in the Ukraine is highlighted. The authors accent their attention at the monuments, connected with the activity of hetman I. Mazepa, participation of Ukrainian Cossacks in the war. The different varieties and types of the immovable history and cultural objects in the Poltavskiy region are studied according to the preparation of fundamental edition in the 28 volumes “The Register of the history and cultural monuments of the Ukraine”.

Key words: monuments, historical-cultural heritage, immovable monuments, preservation, Ukrainian Cossacks, the Register of the history and cultural monuments of the Ukraine.